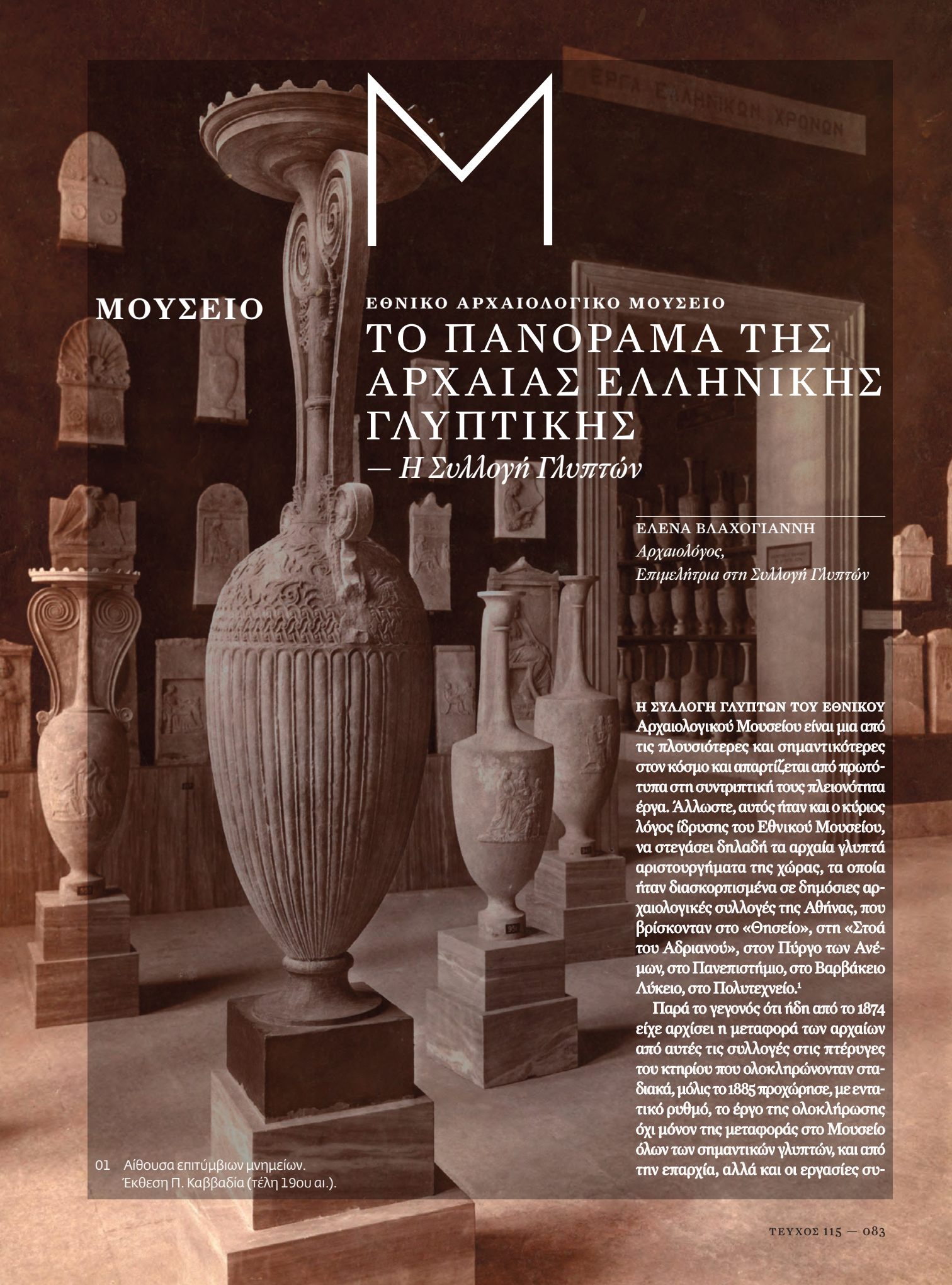

ΜΟΥΣΕΙΟ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

ΤΟ ΠΑΝΟΡΑΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΥΠΤΙΚΗΣ

— Η Συλλογή Γλυπτών

ΕΛΕΝΑ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ
Αρχαιολόγος,
Επιμελήτρια στη Συλλογή Γλυπτών

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ Αρχαιολογικού Μουσείου είναι μια από τις πλουσιότερες και σημαντικότερες στον κόσμο και απαρτίζεται από πρωτότυπα στη συντριπτική τους πλειονότητα έργα. Άλλωστε, αυτός ήταν και ο κύριος λόγος ίδρυσης του Εθνικού Μουσείου, να στεγάσει δηλαδή τα αρχαία γλυπτά αριστουργήματα της χώρας, τα οποία ήταν διασκορπισμένα σε δημόσιες αρχαιολογικές συλλογές της Αθήνας, που βρίσκονταν στο «Θησείο», στη «Στοά του Αδριανού», στον Πύργο των Ανέμων, στο Πανεπιστήμιο, στο Βαρβάκειο Λύκειο, στο Πολυτεχνείο.[1]

Παρά το γεγονός ότι ήδη από το 1874 είχε αρχίσει η μεταφορά των αρχαίων από αυτές τις συλλογές στις πτέρυγες του κτηρίου που ολοκληρώνονταν σταδιακά, μόλις το 1885 προχώρησε, με εντατικό ρυθμό, το έργο της ολοκλήρωσης όχι μόνον της μεταφοράς στο Μουσείο όλων των σημαντικών γλυπτών, και από την επαρχία, αλλά και οι εργασίες συ-

01 Αίθουσα επιτύμβιων μνημείων. Έκθεση Π. Καββαδία (τέλη 19ου αι.).

02

02 Αίθουσα επιτύμβιων μνημείων του 4ου αι. π.Χ. Έκθεση Χρ.-Σ. Καρούζου (δεκαετία '60).

γκόλλησής τους και τοποθέτησής τους σε βάθρα προκειμένου να εκτεθούν. Το έργο έφερε σε πέρας ο Γενικός Έφορος Π. Καββαδίας.[2]

Από εκείνη την πρώτη έκθεση δεν υπάρχει αρχειακό υλικό άλλο εκτός από λίγες φωτογραφίες στο Φωτογραφικό Αρχείο του Εθνικού Μουσείου, που μαρτυρούν την εικόνα που παρείχαν στον επισκέπτη οι αίθουσες. Τα γλυπτά, ομαδοποιημένα σε χρονολογική σειρά και κατά είδη (εικ. 1), παρείχαν στον ειδικό δυνατότητα για μελέτη και συγκρίσεις και στον απλό επισκέπτη την ευχέρεια να θαυμάσει τον πλούτο, την ποικιλία και την ποσότητα των εκθεμάτων. Τολμηρές λύσεις, όπως η ανάρτηση αναγλύφων σε μεγάλο ύψος στους σκουρόχρωμους τοίχους, επαναλάμβαναν εκθεσιακά πρότυπα άλλων μεγάλων ευρωπαϊκών Μουσείων, ενώ παράλληλα επέλυαν κατά κάποιο τρόπο και το ζήτημα της έλλειψης χώρου.

Η έκθεση παρέμεινε η ίδια έως την κήρυξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και διαλύθηκε όταν η κατάρρευση του μετώπου και η προέλαση του γερμανικού στρατού προς την Αθήνα επέβαλε τη διαφύλαξη των γλυπτών από τα επικείμενα δεινά. Τα γλυπτά που βρίσκονταν στην έκθεση μεταφέρθηκαν σε υπόγειους αποθηκευτικούς χώρους, που ανοίχθηκαν, παραμονές της εισόδου των στρατευμάτων κατοχής στην πρωτεύουσα,

03 Κάτοψη του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

- Προϊστορική Συλλογή
- Συλλογή Γλυπτών
- Συλλογή Χαλκών
- Συλλογή Αγγείων και Μικροτεχνίας
- Συλλογή Σταθάτου
- Αιγυπτιακή Συλλογή
- Κυπριακή Συλλογή
- Εκπαιδευτικά Προγράμματα
- Είσοδος - Προθάλαμος - Κλιμακοστάσιο
- Περιοδικές Εκθέσεις
- Αίθουσα Διαλέξεων

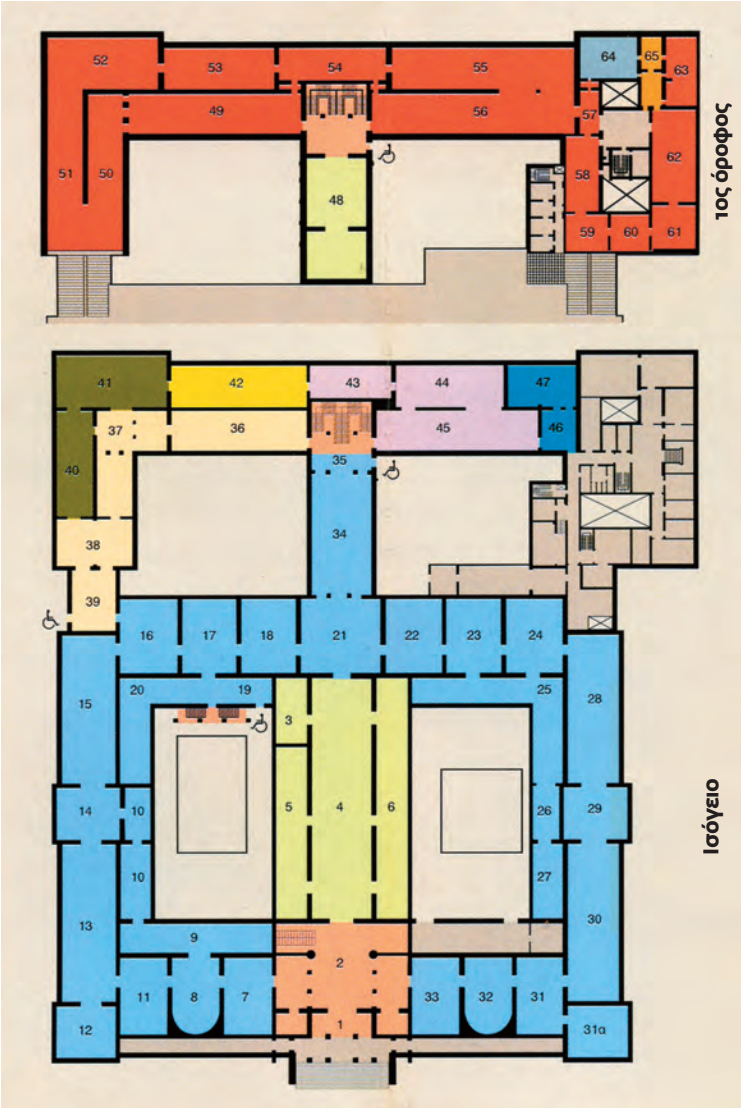

03

στα δάπεδα των αιθουσών στη νότια και τη δυτική πτέρυγα του κτηρίου.

Αμέσως μετά λήξη του πολέμου, παράλληλα με το τιτάνιο έργο της αποκατάστασης του κτηρίου συνολικά, παρουσιάστηκε το 1947, με υπεύθυνο σχεδιασμού τον τότε Διευθυντή Χρήστο Καρούζο, σε τρεις αίθουσες του κτηρίου (πρόκειται για τρεις από τις σημερινές αίθουσες των Περιοδικών Εκθέσεων) και με είσοδο από την οδό Τοσίτσα, η πρώτη μεταπολεμική έκθεση αρχαιοτήτων, στην οποία περιλαμβάνονταν σημαντικά γλυπτά, όπως ο Αριστόδικος, το ανάγλυφο του οπλιτοδρόμου κ.ά. Αργότερα σε αυτές προστέθηκαν και άλλες δέκα, που μαζί με εκείνες που άνοιξαν το 1947, όλες στη νέα πτέρυγα του Μουσείου, αποτέλεσαν, όπως σημειώνει η Σέμνη Καρούζου, «ένα σχολείο, μια prova generale, για την κατοπινή, οριστική έκθεση» που ολοκληρώθηκε έως το 1964 με τη φροντίδα του ζεύγους Καρούζου. Η Έκθεση των Καρούζων έγινε δεκτή από το διεθνές επιστημονικό και ευρύ κοινό με ενθουσιασμό και ιδιαίτερα επαινετικά σχόλια.[3] Η παρουσίαση των γλυπτών έγινε με χρονολογική σειρά, αλλά συνεκτιμήθηκαν επίσης η προβολή ορισμένων και η ομαδοποίηση κάποιων άλλων (εικ. 2), προκειμένου να καταδειχθούν εργαστηριακές συγγένειες.

Ήδη από τη δεκαετία του '80, όταν στα ευρωπαϊκά μουσεία εφαρμόζονταν νέοι τρόποι έκθεσης, σύμφωνα με τις νέες μουσειολογικές αντιλήψεις, είχε γίνει αντιληπτή η αναγκαιότητα ανανέωσης της έκθεσης των Γλυπτών. Κάποιες επί μέρους αλλαγές προηγήθηκαν του συνολικού σχεδιασμού, επιβεβλημένες από επιστημονικούς κυρίως λόγους, όπως η έκθεση των αετωματικών συνθέσεων του ναού του Ασκληπιού της Επιδαύρου το 1991[4] στην αίθουσα 22, και η παρουσίαση των ελληνορωμαϊκών γλυπτών το 1995 στις αίθουσες 31, 31Α, 32, 33.[5] Ο σεισμός της 7ης Σεπτεμβρίου 1999 και οι Ολυμπιακοί αγώνες της Αθήνας το 2004 λειτούργησαν ως καταλύτες για βελτιώσεις και αλλαγές της έκθεσης. Το διάστημα 2000-2001 προετοιμάστηκαν οι εννέα

αίθουσες (7-14) του ισογείου με τα αρχαϊκά γλυπτά,[6] που εγκαινιάστηκαν το 2001, ενώ το σύνολο της έκθεσης ολοκληρώθηκε και εγκαινιάστηκε το 2004.

Στη νέα Έκθεση διατηρήθηκε η κεντρική ιδέα της μεταπολεμικής «Καρουζικής» σύλληψης, δηλαδή η διαχρονική παρουσίαση της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής. Διαφέρει, όμως, ο σκοπός και η προοπτική. Τα αρχαία γλυπτά δεν αντιμετωπίζονται πλέον ως έργα τέχνης, την αξία των οποίων μπορούν να αντιληφθούν μόνον οι ειδικοί επιστήμονες. Ζητούμενο είναι, μέσα από τα ανθρώπινα τεχνουργήματα, να καταδειχθούν οι κοινωνικές παράμετροι και η ιστορία, που παράγουν τον πολιτισμό. Επειδή ο ρόλος των μουσείων είναι πρώτιστα παιδευτικός, κρίθηκε απαραίτητη η πληροφόρηση του επισκέπτη, ειδήμονα και μη, με επεξηγηματικές πινακίδες, εμπεριστατωμένα κείμενα τοίχου και χάρτες.

Η Έκθεση της Συλλογής Γλυπτών[7] καλύπτει 30 αίθουσες του ισογείου (εικ. 3), το αίθριο του Μουσείου και εν μέρει την αίθουσα 64 της Κυπριακής Συλλογής στον όροφο, που εγκαινιάστηκε τον Μάρτη του 2009. Πάνω από 1.000 έργα της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής εκτίθενται με χρονολογική σειρά από την πρώιμη αρχαϊκή εποχή (μέσα 7ου αι. π.Χ.) έως την ύστερη αρχαιότητα (5ος αι. μ.Χ.). Προέρχονται από πόλεις, ιερά, νεκροπόλεις και δημόσια κτήρια, από τη Μακεδονία και τη Θράκη στα βόρεια έως την Κρήτη στα νότια και από τα Ιόνια νησιά στα δυτικά έως τα μικρασιατικά παράλια και την Κύπρο στα ανατολικά.

Εννέα αίθουσες (7-14) συγκροτούν την πρώτη εκθεσιακή ενότητα που είναι αφιερωμένη στην αρχαϊκή περίοδο, περιλαμβάνουν, δηλαδή, έργα που χρονολογούνται από τον 7ο αι. έως τα 480 π.Χ. Σε επτά αίθουσες (15-21) εκτίθενται γλυπτά των κλασικών χρόνων του 5ου αι. π.Χ., ενώ στις ισάριθμες που έπονται (22-28) παρουσιάζεται η γλυπτική του 4ου αι. π.Χ. Για τη γλυπτική των ελληνιστικών χρόνων αφιερώνονται τρεις αίθουσες (28-30), ενώ τις τέσσερις τελευταίες αίθουσες των Γλυπτών (31, 31Α, 32, 33) καταλαμβάνουν τα έργα της Ρωμαιοκρατίας.

Μέσα στην κάθε εκθεσιακή ενότητα έχει τηρηθεί, εκτός από την επί μέρους χρονολογική τάξη, αντίστοιχη των υποπεριόδων, και ειδολογική, που υπαγορεύτηκε από την ομαδοποίηση των έργων είτε ως προς τη λειτουργία τους (γλυπτά ταφικά, αναθηματικά, κλπ.) είτε ως προς την εργαστηριακή ή τεχνοτροπική τους συγγένεια. Η δυνατότητα ένταξης νέων αποκτημάτων της Συλλογής και η ανάδειξή τους αποτέλεσε επίσης μια παράμετρο που συνυπολογίστηκε στον συνολικό σχεδιασμό. Προκειμένου να καταδειχθεί η ποικιλία της έκφρασης της τέχνης μιας περιόδου, εκτίθενται, όπου είναι δυνατόν, πλάι στα έργα της μεγάλης πλαστικής χάλκινα πάρισα αλλά και αγγεία. Έτσι, η αίθουσα 7, με τη σύγχρονη παρουσίαση υστερογεωμετρικών αγγείων και ενεπίγραφων οστράκων και το άγαλμα-ανάθημα της Ναξίας Νικάνδρης στη Δήλο να δεσπόζει στο κέντρο της, έχει εισαγωγικό χαρακτήρα στη μνημειακή γλυπτική.

Ένα από τα εντυπωσιακότερα εκθέματα του Μουσείου, ο υπερμεγέθης κούρος του Σουνίου, δεσπόζει στο κέντρο της αίθουσας 8, που είναι αφιερωμένη στην πρώιμη αρχαϊκή γλυπτική, ενώ στο κέντρο της συνεχόμενής της αίθουσας 11 στέκεται η κόρη Φρασίκλεια με τον κούρο της Μερέντας (εικ. 4), έργα-προάγγελοι της ώριμης αρχαϊκής εποχής. Στην αίθουσα 11 εκτίθενται επίσης επιτύμβιες στήλες, που σώζουν τα αρχαία χρώματά τους, όπως η στήλη του δορυφόρου από το Θεμιστόκλειο τείχος, καθώς και αγάλματα Σφιγγών, κορυφώματα εντυπωσιακών επιτύμβιων στηλών, με γνωστότερη τη Σφίγγα των Σπάτων.

Στην αίθουσα 13 παρουσιάζονται γλυπτά της ύστερης αρχαϊκής περιόδου. Καταδεικνύεται η εξέλιξη του αγαλματικού τύπου του κούρου με την παρατακτική παρουσίαση των κούρων της Κέας, της Αναβύσσου και του Πτώου (εικ. 5). Εδώ εκτίθεται και ο Αριστόδικος, ο τελευταίος στη σειρά των κούρων, προάγγελος της τέχνης του «αυστηρού ρυθμού».

04 Αίθουσα 11: η κόρη Φρασίκλεια και ο κούρος της Μερέντας (2004).

05 Άποψη της αίθουσας 13 με τους κούρους (2004).

Στην αίθουσα 14 εκτίθενται τα γλυπτά του ιερού της Αφαίας στην Αίγινα. Στην ίδια αίθουσα βρίσκονται και άλλα όψιμα αρχαϊκά γλυπτά, που πλησιάζουν την αυγή των κλασικών χρόνων.

Η αίθουσα 15 είναι αφιερωμένη στη γλυπτική παραγωγή της εποχής του «αυστηρού ρυθμού» και της ώριμης κλασικής περιόδου. Σημαντικά πρωτότυπα έργα, όπως το περίφημο Μεγάλο Ελευσινιακό Ανάγλυφο ή το αναθηματικό ανάγλυφο με τον αυτοστεφανούμενο από το Σούνιο, μαζί με ρωμαϊκά αντίγραφα κλασικών έργων, όπως ο Απόλλων του «Ομφαλού», το σύνταγμα Θησέα και Μινώταυρου ή ο ημίεργος μαρμάρινος «κρατήρας Finley», βοηθούν τον επισκέπτη να αποκομίσει σαφή άποψη για την εξέλιξη της γλυπτικής κατά το α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Σε αυτήν την εποχή χρονολογούνται και οι επιτύμβιες στήλες από την Ακαρνανία, τη Θεσσαλία και τη

04

Βοιωτία, που εκτίθενται στην ίδια αίθουσα, εποχή κατά την οποία δεν υπάρχει αντίστοιχη παραγωγή στην Αττική.

Στην αίθουσα 16 παρουσιάζονται οι πρώτες κλασικές αττικές επιτύμβιες στήλες που συνδέονται με τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Η εντυπωσιακότερη είναι η γνωστή ως στήλη της Σαλαμίνας ή της Αίγινας, που ενδέχεται να είναι έργο του γλύπτη Αγοράκριτου.

Η εξέλιξη των αττικών επιτύμβιων στηλών έως τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. παρακολουθείται στην αίθουσα 18, μετά την παρεμβολή, λόγω χρονολογικών δεσμεύσεων, των αναθηματικών και αρχιτεκτονικών γλυπτών του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. (π.χ. μετόπες του Ηραίου Άργους, γλυπτά από το ναό Ποσειδώνος Σουνιέως) στην αίθουσα 17. Το πανόραμα της εξέλιξης των αττικών επιτύμβιων αναγλύφων έως τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., όταν σταματά η παραγωγή εξαιτίας του διατάγματος του Δημητρίου Φαληρέως (317-307 π.Χ.), συνεχίζεται στις αίθουσες 23, 24 –με τους μνημειώδεις ναΐσκους και τον «λέβητα των γρυπών» στο κέντρο– και ολοκληρώνεται στην αίθουσα 28 με τον επιβλητικό ναΐσκο του Αριστοναύτου.

Στις πλευρικές αίθουσες 19 και 20 παρουσιάζονται κυρίως ρωμαϊκά αντίγραφα έργων σπουδαίων καλλιτεχνών του β' μισού του 5ου αι. π.Χ., όπως του Φειδία και των μαθητών του. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι το αγαλμάτιο της Αθηνάς, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 3ου αι. μ.Χ., το γνωστό ως Αθηνά Βαρβακείου, το πληρέστερο από τα σωζόμενα αντίγραφα του χρυσελεφάντινου λατρευτικού αγάλματος της

05

06

Αθηνάς Παρθένου του Φειδία. Η ίδια λογική έκθεσης διέπει και την αίθουσα 21 (εικ. 7), στην οποία έχει δοθεί η μορφή γλυπτοθήκης με αντίγραφα έργων του τέλους του 5ου και κυρίως του 4ου αι. π.Χ. να πλαισιώνουν το χάλκινο άγαλμα αλόγου με τον μικρό αναβάτη στο μέσον της. Δύο πεσσοί τη χωρίζουν από την κεντρική για το Μουσείο φωτεινή αίθουσα 34 που έχει ατμόσφαιρα υπαίθριου ιερού, όπως είχε σχεδιάσει η Σέμνη Καρούζου. Σε αυτήν εκτίθενται ομάδες γλυπτών που συνδέονται με τη λατρεία του Ηρακλή, του Πάνα και των Νυμφών, καθώς και της Αφροδίτης.

Η αίθουσα 22 είναι αφιερωμένη στον πρώιμο 4ο αι. π.Χ. και στην αρχιτεκτονική γλυπτική. Σε αυτήν εκτίθενται τα αετωματικά γλυπτά του ναού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, όπως και τα αγάλματα έφιππων Νηρηίδων που αποτελούσαν τα ακρωτήρια του ναού.

Στις παράπλευρες αίθουσες 25-27 εκτίθενται ψηφισματικά και αναθηματικά ανάγλυφα, τα οποία ομαδοποιήθηκαν τόσο με βάση το είδος όσο και την προέλευσή τους. Έτσι, μία ομάδα αποτελούν τα σπηλαιόμορφα, άλλη συγκροτούν τα προερχόμενα από τα Ασκληπιεία των Αθηνών και της Επιδαύρου, χωριστά τα σχετιζόμενα με τη λατρεία του Διός Μειλιχίου, τα νεκρόδειπνα και οι ναΐσκοι της Κυβέλης.

Στην αίθουσα 28 εκτίθενται πρωτότυ-

06 Άποψη της αίθουσας 30 με τον Ποσειδώνα της Μήλου στο κέντρο (2004).

07 Γενική άποψη της αίθουσας 21 (2004).

08 Άποψη της αίθουσας 64 με την Κυπριακή Συλλογή (2009).

07

08

πα έργα του 4ου αι. π.Χ. Σκοπός ήταν η ανάδειξη του έργου σημαντικών καλλιτεχνών του αιώνα. Για την πληρέστερη κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων και του έργου αυτών των καλλιτεχνών τα γλυπτά τοποθετήθηκαν στο χώρο έτσι, ώστε να δημιουργούν σύνολα: η βάση από τη Μαντίνεια με ανάγλυφες παραστάσεις Μουσών και του Απόλλωνα με τον Μαρσύα και ο χάλκινος έφηβος από τον Μαραθώνα σχετίζονται με τη δραστηριότητα του Πραξιτέλη ή της σχολής του, η γυναικεία κεφαλή, η γνωστή ως Υγίεια, από την Τεγέα, πιθανόν είναι έργο του Σκόπα, ενώ έργα του Βρύαξη και του Σιλανίωνα πλαισιώνουν τον εντυπωσιακό χάλκινο έφηβο από τα Αντικύθηρα.

Στην αίθουσα 29 εκτέθηκαν έργα της πρώιμης και ώριμης ελληνιστικής περιόδου με τη Θέμιδα από τον Ραμνούντα, έργο του γλύπτη Χαιρέστρατου, στο κέντρο, ενώ κατά μήκος του νότιου τοίχου βρίσκονται τα γλυπτά από το σύνταγμα της αρκαδικής Λυκόσουρας, που φιλοτέχνησε ο γλύπτης Δαμοφών, και αντιπροσωπεύουν την τάση του «μπαρόκ».

Στην αίθουσα 30 παρουσιάζονται επιλεγμένα γλυπτά του προχωρημένου 2ου και 1ου αι. π.Χ. σε μια προσπάθεια να εκπροσωπηθούν όλες οι τάσεις της τέχνης των ύστερων ελληνιστικών χρόνων από την κλασικιστική, την οποία ενσαρκώνει το άγαλμα του Ποσειδώνα της Μήλου (εικ. 6), το «ροκοκό», με το μαρμάρινο σύμπλεγμα της Αφροδίτης με τον Πάνα και τον Έρωτα από τη Δήλο, έως την αρχαϊστική, όπως αποτυπώνεται στο ανάγλυφο του Διονύσου από το Χαλάνδρι.

Στις αίθουσες 31-33 προβάλλεται η ιδιαιτερότητα των ελληνικών εργαστηρίων γλυπτικής, και κυρίως των αθηναϊκών, κατά την περίοδο της Ρωμαιοκρατίας. Στην αίθουσα 31 παρουσιάζεται ο συνδυασμός ελληνικού ιδεαλισμού και ρωμαϊκού ρεαλισμού των πρώτων αιώνων (τέλη 2ου αι. π.Χ.–1ος αι. μ.Χ.), με αντιπροσωπευτικότερο δείγμα τον «ψευδοαθλητή της Δήλου» αλλά και πορτρέτα της δυναστείας των Ιουλίων-Κλαυδίων. Στην αίθουσα 31Α παρουσιάζεται η ομοιογενής ομάδα των ερμαϊκών στηλών και εικονιστικών κεφαλών των κοσμητών που προέρχονται από το Διογένειο Γυμνάσιο των Αθηνών. Στην ημικυκλική αίθουσα 32 προβάλλεται η «ελληνική αναγέννηση» της εποχής του Αδριανού και των Αντωνίνων, που αναγνωρίζεται τόσο σε αντίγραφα κλασικών έργων όσο και σε αυτοκρατορικά και ιδιωτικά πορτρέτα και επιτύμβια ανάγλυφα. Τον ύστατο απόηχο της κλασικής παράδοσης αντιλαμβάνεται κανείς μέσα από τα πορτρέτα, τα τραπεζοφόρα, τα επιτύμβια αγάλματα και τις σαρκοφάγους της αίθουσας 33, που καλύπτουν το διάστημα από τη μετασεβήρεια περίοδο (235 μ.Χ.) έως τις αρχές του 5ου αι. μ.Χ.

Τέλος, στην αίθουσα 64 του ορόφου εκτίθεται η Κυπριακή Συλλογή, που περιλαμβάνει έργα από την Πρώιμη Χαλκοκρατία (περ. 2500 π.Χ.) έως τους Ρωμαϊκούς χρόνους (4ος αι. μ.Χ.). Μαζί με αγγεία, ειδώλια και χάλκινα παρουσιάζονται και αντιπροσωπευτικοί τύποι γλυπτών με διαχρονική σειρά. Εντυπωσιακό είναι το σανιδόσχημο γυναικείο αγαλμάτιο (εικ. 8) από πωρόλιθο του β΄ μισού του 6ου αι. π.Χ., που υποδέχεται τον επισκέπτη στην είσοδο της αίθουσας.

Το έργο της επανέκθεσης της Συλλογής Γλυπτών δεν θα ήταν δυνατόν να ολοκληρωθεί χωρίς την ουσιαστική συμβολή των αρχαιολόγων Ελ. Κουρίνου, Ι. Μέννενγκα, Μ. Σάλτα, Χρ. Τσούλη, Ελ. Καλάβρια, Μ. Γερανίου, Γ. Μοστράτου, της αρχιτέκτονος Β. Δρούγκα, των συντηρητών του εργαστηρίου Π. Καίσαρα, Μ. Λεφάκη, Ι. Παναγάκου, Δ. Καραμουζά, Χρ. Στεφανίδη, Δ. Νινιού, Σπ. Χατζηδάκη, Θ. Σιαφράκα, Σ. Γιουβανοπούλου, Β. Γαλανάκου, Μ. Δημητριάδη. Τη γενική εποπτεία είχε ο διευθυντής του Μουσείου Ν. Καλτσάς.

Σημειώσεις

1 Για τη σύνταξη ενός από τους πρώτους περιγραφικούς καταλόγους των γλυπτών που βρίσκονταν στις διάσπαρτες συλλογές, βλ. L. von Sybel, *Katalog der Skulpturen zu Athen*, Marburg 1881.

2 Π. Καββαδία, *Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου. Κατάλογος Περιγραφικός*, Εν Αθήναις 1890-1892, σ. 39-40.

3 Βλ. συγκεντρωμένα Σ. Καρούζου, «Το Εθνικό Μουσείο από το 1941», *Το Μουσείον* 1 (2000), σ. 14, σημ. 22. Ν. Καλτσάς, «Η ανακαίνιση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και η επανέκθεση των συλλογών του», *Το Μουσείον* 5 (2005), σ. 52, σημ. 3.

4 Κ. Ρωμιοπούλου, *ΑΔ* 47 (1992), Β1-Χρονικά, σ. 5-6. Η επανέκθεση των γλυπτών της Επιδαύρου θεωρήθηκε επιβεβλημένη μετά τις νέες συγκολλήσεις αλλά και τη δημοσίευση της μονογραφίας του Ν. Γιαλούρη (N. Yalouris, *Die Skulpturen des Asklepios-tempels in Epidauros, AntPl* 21 (1992).

5 Κ. Ρωμιοπούλου, *ΑΔ* 50 (1995), Β1-Χρονικά, σ. 3-4. Της ίδιας, *Ελληνορωμαϊκά γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα 1997, σ. 11-15.

6 Ν. Καλτσάς, *Το Μουσείον* 2 (2001), σ. 114-115.

7 Για οδηγούς της Συλλογής Γλυπτών, βλ. Σ. Καρούζου, *Εθνικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον. Συλλογή Γλυπτών. Περιγραφικός Κατάλογος*, Αθήναι 1967. Κ. Ρωμιοπούλου, *Ελληνορωμαϊκά Γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα 1997. Κ. Ρωμιοπούλου, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συλλογή Ρωμαϊκών Γλυπτών*, Αθήνα, χ.χ. Ν. Καλτσάς, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα Γλυπτά*[2], Αθήνα 2002. Μ. Σάλτα – Ι. Μέννενγκα, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Η Συλλογή Γλυπτών*, Αθήνα 2004. Ν. Καλτσάς, Συλλογή Γλυπτών, στο *Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα 2005, 24-43. Για την Κυπριακή Συλλογή, βλ. Β. Καραγιώργης, *Αρχαία Κυπριακή Τέχνη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών*, Αθήνα 2003 (ειδικά για τα γλυπτά, βλ. 102-141).